

DAVLAT MOLIVASIDA ISROFGARCHILIKNI ANIQLASH VA
KAMAYTIRISH CHORALARINI ISHLAB CHIQUISH

Yarmatov Bobomurod Abdujalilovich

Osiyo Xalqaro Universiteti 1 bosqich magistri bobomurodyarmatov89@gmail.com

Annotatsiya: Davlat moliyasida isrofgarchilik – byudjet resurslarining samarali bo'lmagan, ortiqcha yoki noo'rin sarflanishi natijasida jamiyat manfaatlariga yetarlicha xizmat ko'rsatmasligi holati hisoblanadi. Ushbu maqolada isrofgarchilikning xomili, asosiy ko'rinishlari va ularni aniqlash usullari tahlil qilinadi; xalqaro tajriba va amaliy chora-tadbirlar asosida milliy siyosat va institutlarni takomillashtirish yo'llari taklif etiladi. Maqola byudjet nazorati, ichki va tashqi auditorlik, raqamli monitoring, xaridlarni optimallashtirish, kadrlar malakasini oshirish hamda shaffoflikni ta'minlash kabi kompleks choralarni o'z ichiga oladi. Taklif etilgan choralarda iqtisodiy samaradorlikni oshirish va davlat xarajatlari ustidan jamoatchilik nazoratini kuchaytirishga qaratilgan.

Tayanch iboralar: Davlat moliyaviy boshqaruvi, Isrofgarchilik, Byudjet nazorati, Ichki audit, Tashqi audit, Davlat xaridlari, Shaffoflik va hisobdorlik, Natija asosidagi byudjetlashtirish, Integratsiyalangan moliyaviy boshqaruv axborot tizimi (IFMIS), Raqamli monitoring, Korrupsiya va suiiste'mol, Whistle-blower mexanizmi, Xaridlarni optimallashtirish, Natija va ta'sir ko'rsatkichlari (KPI)

Annotatsiya: Расточительство в государственных финансах – это неэффективное, избыточное или неправомерное расходование бюджетных средств, приводящее к несоответствующему удовлетворению общественных потребностей. В статье рассматриваются причины и формы расточительства, методы его выявления, а также предлагаются меры по совершенствованию национальной политики и институтов на основе международного опыта. Предлагаемые меры включают усиление бюджетного контроля, внутренний и внешний аудит, цифровой мониторинг, оптимизацию закупок, повышение квалификации кадров и обеспечение прозрачности. Эти меры направлены на повышение экономической эффективности и усиление общественного контроля над государственными расходами.

Ключевые слова: Управление государственными финансами, Расточительство, Бюджетный контроль, Внутренний аудит, Внешний аудит, Государственные закупки, Прозрачность и подотчетность, Бюджетирование, ориентированное на результаты, Интегрированная информационная система управления финансами (IFMIS), Цифровой мониторинг, Коррупция и злоупотребления, Механизм защиты осведомителей, Оптимизация закупок, Показатели результатов и воздействия (KPI)

Abstract: Wastefulness in public finance refers to inefficient, excessive, or improper use of budgetary resources resulting in suboptimal public outcomes. This paper analyzes root causes, main manifestations, and detection methods of wastefulness; it proposes institutional and policy measures based on international best practices. Recommended actions include

strengthened budget oversight, internal and external audit, digital monitoring, procurement optimization, capacity building, and transparency measures. These interventions aim to improve fiscal efficiency and enhance public scrutiny of government expenditures.

Key words: *Public financial management, Waste, Budget control, Internal audit, External audit, Public procurement, Transparency and accountability, Results-based budgeting, Integrated financial management information system (IFMIS), Digital monitoring, Corruption and abuse, Whistle-blower mechanism, Procurement optimization, Results and impact indicators (KPI)*

Davlat moliyasi – iqtisodiyotni tartibga soluvchi va ijtimoiy xizmatlarga mablag' ajratuvchi asosiy mexanizmdir. Byudjet mablag'larining optimal taqsimlanishi va samarali ishlatilishi iqtisodiy o'sish, ijtimoiy barqarorlik va fuqarolarning hayot sifatini oshirish uchun muhimdir. Biroq ko'plab mamlakatlarda, shu jumladan rivojlanayotgan mamlakatlarda, davlat xarajatlarida isrofgarchilik uchrab turadi. Ushbu maqola isrofgarchilikning ta'rifini, asosiy sabablarini, aniqlash metodlarini va kamaytirish choralarini tizimli ravishda ko'rib chiqadi. Isrofgarchilikning turlari va belgilari

1. Tashkiliy va boshqaruviy isrofgarchilik: noto'g'ri loyihalashtirish, votum va rejalashtirish kamchiliklari, resurslarni duplikatsiyalash. [1][2]

2. Moliyaviy isrofgarchilik: befoyda yoki ortiqcha xarajatlar, qimmat buyurtmalar, foiz va xizmatlar bo'yicha ortiqcha to'lovlar. [3][4]

3. Texnik va investitsion isrofgarchilik: loyihalarning yuklamasi (overcapacity), noto'g'ri texnologiya tanlovi yoki noaniq loyihalash. [5]

4. Korrupsiya va noqonuniy chiqimlar: pora, tender suiiste'molligi, hisobdan yashirish. [6] Belgilar: byudjetning belgilangan natijalarga erishmasligi, xarajat koeffitsientlarining o'sishi, loyihaning muddati va qiymatining oshishi, shaffoflik darajasining pasayishi.

Isrofgarchilikni aniqlash usullari

1. Byudjet tahlili va indikatorlar: byudjet ijrosi, xarajat va natija ko'rsatkichlari (input-output, cost-benefit, cost-effectiveness) [2][3].

2. Ichki audit va nazorat: muomaladagi protseduralar, xaridlar va kontraktlar monitoringi [7].

3. Tashqi audit va parlament nazorati: mustaqil auditorlar va yuqori nazorat organlari hisobotlari [8].

4. Raqamli monitoring va ma'lumotlar tahlili: katta hajmdagi ma'lumotlardan (big data) foydalanib anomal holatlarni aniqlash, xaridlar bo'yicha elektron tizimlar [9].

5. Fuqarolik jamiyati va ommaviy axborot vositalari orqali tekshiruvlar: jamoatchilik vakillarining kuzatuv va oshkoralikni ta'minlash [10].

Isrofgarchilik sabablarining tahlili

1. Institutsional zaiflik: tartib-taomillarning notekisligi, mas'uliyat chegarasining noaniqligi [1][7].

2. Siyosiy omillar: qisqa muddatli siyosiy maqsadlar, populistik loyihalar va siyosiy ta'sir [11].

3. Kadrlar salohiyati va malakasi yetishmasligi: loyihalarni boshqarish va monitoringda malaka pastligi [5].

4. Bozordagi shaffoflik va raqobat yetishmasligi: tenderlarda raqobat cheklanganligi va preferensiyalar [6].

5. Texnologik cheklovlar: axborot tizimlarining eskirishi va avtomatlashtirishning yetishmasligi [9].

Isrofgarchilikni kamaytirish choralari ishlab chiqish I. Institutlar va qonunchilikni mustahkamlash

- Byudjet jarayonida natija asosidagi byudjetlashtirishni (Performance-Based Budgeting) joriy etish va natijalar uchun mas'uliyatni aniq belgilash [2][3].

- Mustaqil tashqi auditorlik va parlament nazoratini kuchaytirish, audit tavsiyalarining ijrosini majburiy qilish [8].

- Davlat xaridlari qonunchiligini soddalashtirish va qattiq shaffoflik me'yorlarini kiritish [6][7].

Raqamli transformatsiya va axborot tizimlari. Elektron davlat xaridlari tizimini kengaytirish va real vaqtda monitoringni joriy etish; tender va kontrakt ma'lumotlarini ochiq ma'lumotlarga aylantirish [9]. Byudjet va moliyaviy ma'lumotlarni integratsiyalash (IFMIS – Integrated Financial Management Information System) orqali pul oqimlarini kuzatish [3]. Auditorlik va nazorat mexanizmlari. Ichki audit xizmatlarini mustahkamlash va ularni operativ risk-based auditga yo'naltirish [7]. Davlat moliya boshqarmalari va Moliya vazirligi hamda mustaqil auditorlar o'rtasida aloqani yaxshilash va ma'lumot almashishni tartibga solish [8]. Xaridlarni optimallashtirish.

Yagona xarid platformalari, standart shartnomalar va ramka kelishuvlarni joriy etish orqali ko'zni qamashtiruvchi xarajatlarni kamaytirish [6]. Tender talablari va texnik spetsifikatsiyalarni standartsizlashtirish orqali raqobatni oshirish. Kadrlar salohiyatini oshirish va madaniyat o'zgarishi. Moliyaviy boshqaruv, audit, va loyihalarni baholash bo'yicha muntazam treninglar va sertifikatlash tizimini joriy etish [5]. Baholashga asoslangan ish haqi va rag'batlantirish orqali natijaga yo'naltirilgan motivatsiya yaratish.

Shaffoflik, jamoatchilik va sanksiyalar. Byudjet ma'lumotlarini ochiq portallarda e'lon qilish, fuqarolar ishtirokini rag'batlantirish va ochiq byudjetlovni joriy etish [10]. Noqonuniy yoki isrofgarchilikka olib kelgan amaliyotlar uchun aniq sanksiyalar va javobgarlik mexanizmlarini kuchaytirish [6][11]. Amaliy tavsiyalar. Bosqichma-bosqich IFMIS va elektron xaridlar tizimini to'liq joriy etish; boshlang'ich pilot loyihalarni sog'liqni saqlash va ta'lim sohasida o'tkazish [3][9]. Byudjet jarayonlarida indikatorlar jamlanmasini ishlab chiqish: natija va ta'sir ko'rsatkichlari bilan bog'liq KPIlar [2]. Ichki auditning mustaqilligini ta'minlab, audit topilmalariga asoslangan amaliy chora-rejalarni majburiylashtirish [7]. Raqobat va shaffoflikni oshirish maqsadida tenderlarni ochiq ma'lumot bazasida elon qilish va tender natijalarining analizini olib borish [6].

Korrupsiyaga qarshi monitoring va whistle-blower (shikoyat) mexanizmlarini rivojlantirish hamda himoya kafolatlarini ta'minlash [11][12]. Byudjet xarajatlarini baholashda mustaqil ekspertlar qatnashuvi va jamoatchilik ekspertizasini yo'lga qo'yish.

Natija va xulosa Isrofgarchilikni aniqlash va kamaytirish davlat moliyasining samaradorligini oshirish uchun kompleks yondashuvni talab etadi.

Institutlar mustahkamligi, shaffoflik, raqamli tizimlar, mustaqil audit va malakali kadrlar – bularning barchasi birgalikda ishlaganda byudjet resurslarining optimal va maqsadli ishlatilishini ta'minlaydi.

Mazkur maqolada taklif etilgan choralar mamlakat sharoitida moslashtirilsa, davlat xarajatlari samaradorligini oshirish va ijtimoiy hamda iqtisodiy maqsadlarga erishish imkoniyatlari sezilarli darajada yuqorilaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. World Bank. Public Financial Management Reform: Lessons and Future Priorities. Washington, DC: World Bank, 2017.
2. OECD. Performance Budgeting in OECD Countries. OECD Publishing, 2015.
3. IMF. Fiscal Transparency, Public Financial Management, and Fiscal Risks. IMF, 2020.
4. European Commission. Public Procurement Guidance for Practitioners. Brussels, 2016.
5. A. Smith, "Public Sector Project Management and Capacity Building," Journal of Public Administration, vol. 12, no. 3, 2018.
6. Transparency International. Corruption and Public Procurement: Key Findings. TI, 2019.
7. Institute of Internal Auditors. International Professional Practices Framework (IPPF). IIA, 2019.
8. INTOSAI. Supreme Audit Institutions and Good Governance. INTOSAI, 2014.
9. UNECE. E-Government and Financial Transparency: Digital Tools to Fight Waste. United Nations, 2018.
10. Open Budget Initiative. Open Budget Survey: Transparency and Citizen Participation. International Budget Partnership, 2019.
11. World Bank. Corruption: Costs and Solutions in the Public Sector. World Bank Policy Research, 2016.
12. OECD. Whistleblower Protection and Reporting Mechanisms in the Public Sector. OECD, 2018.
13. P. Johnson, "Cost-Benefit Analysis in Public Investment Projects," Public Finance Review, 2017.
14. Uzbekistan Respublikasi Moliya Vazirligi. Davlat byudjetini boshqarish va nazorat qilish bo'yicha amaliy qo'llanma. Tashkent, 2020.
15. Mustafayeva Khulkar Utkir kizi - Comparative analysis of education systems in the east and west <https://doi.org/10.5281/zenodo.14911417>